

Асим ПЕЦО

ИЗ ЖИВОТА НАШИХ РИЈЕЧИ

Све ријечи у једном језику имају свој живот: настају, употребљавају се и, многе од њих, нестају. Да је то тако, лако се можемо увјерити ако узмемо било коју ријеч из нашега језика, рецимо отац, мајка, син, кћи. Облик ових ријечи некада је гласио сасвим другачије него што гласи данас. На свом путу до савременог стања оне су промијениле свој облик, неке и своју промјену; а, дешава се, и не ријетко, да неке ријечи промјене и своје значење. Тако када ми данас читамо неки старији литерарни текст, дешава се да смо принуђени да често завирујемо у рјечник, ако желимо да правилна схватимо пишчеву поруку. Дакле, све ријечи у језику имају свој живот, а да бисмо сазнали тај живот, морамо се послужити рјечницима, често и етимолошким рјечницима гдје се даје живот ријечи од најстаријих стања па све до савременог стања.

За ову прилику нас интересује живот именице млијеко и неких именица које су сродне са млијеком.

Млијеко. Млијеко је „бела хранљива лучевина нарочитих жлезда у дојкама жене или у вимену женке сисара, које служи за исхрану деце односно младунчади или се од неких животиња музе као прехрамбени производ” (Речник српскохрватског књижевног језика, књ. 3, Нови Сад – Загреб, 1969, стр. 398). То је „свеслав и праслав” ријеч, која је у том древном периоду гласила „мелко”, према руском млеко (Петар Скок: Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика, књ. 2, Загреб, 1972, стр. 442). Облици млијеко, млеко и млико резултат су посебних вриједности старога вокала јат (е) у нашим говорима. У говорима Босне и Херцеговине

поред тих троструких вриједности старога воката јат, наилази се и на облике млијеко, мл-јеко, млиеко и сл., што се све доводи у везу са рефлексима вокала јат.

Од ове именице ми данас имамо многе изведене ријечи, као што су: мљекар, мљекара, мљечни, мљечар и сл.

Млијеко припада основним прехранбеним производима којима се човјек служи „од колијевке па до гроба”, а тешка је клетва „млијеко ти се огадило”.

Јамужа, јемужа, јомужа. Вук има: „јемужа, ф. види јомужа”, а с. в. јомужа читамо „јомужа, ф. млијеко неварено, frisch gemolkene Milch, lac recens” – (Вук Ст. Караџић: Српски рјечник, Нолит, Београд, 1969, стр, 255). У Речнику српскохрватског књижевног и народног језика, који издаје Српска академија наука, имамо: јемужа, као покрајинска ријеч. Упућује се на облик јомужа, гдје исто стоји „покр.”, значење је „свеже, тек помузено неварено млеко”. Оба облика дају се са дугосилазним и краткосилазним акцентом.

У народним говорима Босне и Херцеговине налазимо ове облике за јомужа; јамужа, јемужа, омужа, омужина, јамужно, јамужина, јамужно млијеко, јеномужа, јамужна, умужа, омужно млијеко, јумужа. Најбројнији су облици јомужа, источнохерцеговачки говорни тип; јемужа, централнохерцеговачки говорни тип и јамужа, средњобосански говорни тип. Остали примјери су разбацани, не налазимо их сконцентрисане. Истина, у многим мјестима није добијен одговор на питање: Како се зове тек помузено, још нескуханом млијеко?

У основи свих наведених, облика је гл. именица: мужа (од муз(е) + ја -музја -мужа, као од красти – крађа, од прести – пређа). Поријекло префикса: ио-је и ја је нејасно (П. Скок, Етимолошки рјечник, II, стр. 488, с. в. мусту).

Како нам примјери из босанскохерцег. говора показују, поред -јо -ја и -је могу се јавити и други префикси или њихови деривати, укључујући и неке суфиксе, или деривате њихове.

Вареника – варенина

За „узварено млијеко”, „скухано млијеко” у Херцеговини се још каже вареника, варенина. Код Вука налазимо „вареника, ф. 1) warme Milch, lac calefactum. 2) (у Хрв.) свако млијеко које није кисело, sutse (ungefauerte) Milch, lac.” (Вук Ст. Караџић, Српски рјечник, с. в.). У рјечнику двију матица под вареника стоји под а)

„варено, кувано млеко”, под б) покр. свако слатко млеко. Вук Рј. „под 2. вареник. – Чича је сркутао медњану варенику. Реч. САНУ”. У Речнику САНУ имамо „варевина” покр. в. вареника”, вареник, под 1. „варено, кувано вруће пиће, вино или ракија... 2. „покр. а, кувани сир, цицвара од сира”. Ту налазимо и: вареника „слатко млеко варено или тек помужено; исп. варевина, варенина, вареница”. Потврде су „– Вареника... је узварена јомужа... Слатко млеко се у Куча зове вареника...”. Под варенина читамо: покр. 1. в. вареника... Тек помужено млијеко зове се „јемужа”, а пошто се узвари на ватри, „вареница”, „вареника” и „варенина”. Примјер је из дјела Љ. Мићевића, Попово...

У Херцеговини, гдје постоји вареника, варенина има и народни израз: „Варенике/варенине, колико је Бог дао, а млаћенице колико мајка хоће”.

У основици наведених ријечи налази се глагол варити. Према томе гдје постоје ови називи, ту се млијеко вари. Истина, ту се још каже „скухано” млијеко, али се не каже „сварено” млијеко, него „узварено” млијеко.

Киселина. Код Вука налазимо: „киселина, ф. (у Хрв.) кисело млијеко (као слатко вареника), sauge Milch, ohugala”, и „киселина, ф. die Sauge, asar, aciditas” (Рјечник, с. в.). Дакле, само је имао потврду из Хрватске. У рјечнику двију матица, налазимо исте примјере; киселина и киселина, са значењем, са краткосилазним акцентом на првом слогу, је „кисело млеко”, а са краткоузлазним акцентом на трећем слогу и значењем: „особина или стање онога пгго је кисело”. У Академијином рјечнику имамо: „киселина (некњ. ијек. кисјелина, изговара се и са сливеним сј) покр. л. кисело млеко”. Потврде су из Вукових народних пјесама, Љубише, Кочића, Јуркића, и овај примјер из Мићевића: „У каблицу се кисјели и носи „кишјелина” т. ј. кисјело млијеко”. (Речник, књ. 9, стр. 493). У ијекавским говорима Херцеговине, а и Црне Горе, у употреби је само кис’елина, са јотованим констиктивом с (као у: с’едница, прес’едник, с’утра). Може се помишљати на секундарни вокал јат (е), али прије ће бити наслијеђе из старог језика. Наиме, у Етимолошком рјечнику словенских језика, на руском, који издаје Академија наука СССР Москва, на 270. и 271. страници тринаесте књиге овога рјечника, налазимо „куселина: цслав. ку-селина... рец ацида... сербохорв. киселина ж, р. ‘кислота; кисло

молоко; кислое јаблоко... киселина ж. р. 'кислое молоко'" (разлика између ових двају примјера је у акценту: први примјер је киселина – са краткоузлазним акцентом на трећем слогу, други примјер је киселина, са краткосилазним на првом слогу). Поред овога облика јавља се и облик са јатом! + куселз (јб); ст. слав. куселб" уп. и куселбка, одавде се могао уопштити у једним говорима облик са јатом (е), што је доцније, са с, дало с, дакле: киселина – киселина.

Према томе, наслијеђе из старијег језика је и киселина и кисјелина.

Код Скока налазимо кисјети, кисим „бити помало кисела окуса", а „Главно доминантно значење 'ацербус" заступљено је у придјевској изведеници на -ел и -ъл: кисео, кисела... поред кисео, кисјела (Дубровчани) са суфиксом -елъ и кисао, кисла... У изведеницама оба значења виде се у поименичењима киселина' оцат' према киселица 'љутина' Содбреннен, Црес... Облици киселъ и кисълъ мијешају се", па мјесто киселина „потврђено је и кислина (опћа ријеч и топоним)" (Скок, Етимол. рјечник, књ. 2, стр. 84). До овог мијешања могло је доћи и у нашем примјеру. Данас је ситуација таква да је облик са рефлексом јата (е), везан искључиво, према мојим сазнањима, за млијеко и јотовани констриктив с (с'): кис'елину; све друго је у домену фонеме с: киселина. Истина, разлика је у акценту: краткосилазни и краткоузлазни, али на трећем слогу; киселина и киселина. Напомињем да и Фр. Безлај у свом етимолошком рјечнику словеначког језика наводи и облик за -е-. Он има, под одредницом кисати, кисам и кишем и облике „+кисати ин + кисети (цсл. вззкусети, сбх. диал. в Дубровнику кисјети ин из тега адј. кисел, кисла, цсл. куселъ сбх. кисео, кисео..." (France Bezljaj: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, КО, Ljubljana 1982, стр. 33).

Сир. Сир је код Вука „1) der Kase, caseus, 2) виде сирац". У рјечнику двију матица под сир налазимо: „животна намирница која се добива од млека сирењем" и може бити различит: крављи, овчји... У свим говорима Босне и Херцеговине забиљежен је овај облик. Код Скока налазимо да је ријеч: „балтослав., свеслав. и праслав". Ту налазимо да је: „Важан термин: сира ф = сирутка... = сиротка... = сјерутка (псеудо јекавизам) = у пријевоју суроти = суротва... сурутка ф (гледе суфикса упор. шепутка)...". Дакле, и

сурутка и сирутка, који се облици јављају у босанскохерцеговачким говорима, потврђени су код Скока.

Кајмак. Кајмак је „масни слој који се ствара хлађењем куваног млека и који се скупља и употребљава као посебан млечни производ, скоруп „Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. 9, стр. 86). То је наш турцизам. У турском је исти облик, каумак, и исто значење као и у нашем језику.

У говорима Босне и Херцеговине скоро у свим из којих имамо податке, имамо овај турцизам. Само у говорима пунктова Седлари – Требиње, Софићи – Горажде, Груде – Љубушки, Ср. Шњеговина – Бања Лука, Грбавци – Босанска Градишка, Прусци – Босански Нови, Српска Јасеница, Лохово – Бихаћ, Добреница – Бихаћ, имамо забиљежен облик скоруп. У неколика пункта забиљежена су оба облика: кајмак – скоруп Граб – Зупци – Требиње/Укшићи – Љубомир – Требиње, Завајт – Фоча,

Слатина – Чајниче, Кладањ – Чршија, Брезово Поље – Брчко, Губер – Ливно, Штековићи – Гламоч, Нуглашица – Б. Грахово, Лука – Б.Грахово, Ресановци – Б.Грахово, Бастаси – Дрвар, Д. Ратко – Кључ, Подрашница – Мркоњић Град, Укрсница – Теслић, Поповићи – Прњавор, Г. Смртићи – Прњавор, Срђевићи – Србац, Маховљани – Бања Лука, Мелина – Бања Лука, М. Дубовик – Босанска Крупа, Дабар – Сански Мост, Крња Јела – Босански Петровац. Само у пунктовима: Докањ – Тузла, имамо повлака, а у пункту Д. Вукшић – Брчко поред кајмак има и павлака.

Д. Караџић: *Парчад моје реалности*, уље 50 x 60, 2003.